

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

CIVIL EDUCATION AS A FACTOR OF FORMATION MODERN CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

У статті відображено аналіз сучасного стану громадянської освіти і виховання учнівської молоді в Україні, актуальність якого посилюється в сучасних умовах утвердження української національної ідеї. З'ясовано, що громадянська освіта є складною динамічною системою, яка поєднує громадянські знання, громадянські уміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства, громадянські чесноти (цінності, норми, настанови і якості громадянина демократичного суспільства). Здійснено огляд нормативно-правових актів, аналіз змісту та моделей громадянської освіти, проєктів і програм міжнародних організацій, які сприяють її вдосконаленню в Україні. Проаналізовано провідні освітні галузі, у яких представлено зміст громадянської освіти в початковій, основній і старшій школі. Відзначено і спроби різних недержавних організацій за підтримки Ради Європи з освіти для демократичного громадянства, Міжнародного фонду «Відродження» та ін. долучитися до розв'язання проблеми розвитку демократичної політичної культури через громадянську освіту. Вирішенню проблеми формування громадянської компетентності молоді сприятимуть системний підхід і об'єднання зусиль на різних рівнях: Міністерства освіти і науки України; підготовки вчителів та післядипломної педагогічної освіти; освітніх закладів; громадських організацій, засобів масової інформації тощо. Зроблено висновок про те, що накопичений певний позитивний досвід упровадження громадянської освіти в Україні є підґрунтям для подальшого її вдосконалення й успішного розвитку. Модернізація української освітньої системи відповідно до європейських стандартів, створення системи неперервної громадянської освіти – необхідні умови зміцнення демократії та прискорення економічного зростання нашої держави.

Ключові слова: громадянська освіта і виховання, громадянська компетентність,

патріотичне виховання, політична культура, освітні галузі.

The article analyzes the current state of civic education and upbringing of student youth in Ukraine, the relevance of which is enhanced in the current context of the Ukrainian national idea. It has been found out that civic education is a complex dynamic system that combines civic knowledge, civic skills and experience of participation in social and political life of society, civic virtues (values, norms, attitudes and qualities of a citizen of a democratic society). The review of normative legal acts, analysis of the content and models of civic education, projects and programs of international organizations that contribute to its improvement in Ukraine. Leading educational sectors are analyzed in which the content of civic education in elementary, primary and senior school is presented. Attempts have been made by various non-governmental organizations, with the support of the Council of Europe on Education for Democratic Citizenship, the International Renaissance Foundation and others to contribute to solving the problem of the development of democratic political culture through civic education. The solution of the problem of formation of civic competence of youth will be facilitated by a systematic approach and joint efforts at different levels: Ministry of Education and Science of Ukraine; teacher training and postgraduate teacher education; educational institutions; non-governmental organizations, media, etc. It is concluded that the accumulated positive experience of introducing civic education in Ukraine is the basis for its further improvement and successful development. Modernization of the Ukrainian education system in accordance with European standards, creation of a system of continuous civic education are prerequisites for strengthening democracy and accelerating the economic growth of our country.

Key words: civic education and upbringing, civic competence, patriotic upbringing, political culture, educational sectors.

УДК 37.014:323.21
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-17-2-8>

Лапаєнко С.В.,
канд. пед. наук,
старший науковий співробітник,
вчений секретар
Державної науково-педагогічної
бібліотеки імені В.О. Сухомлинського

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасному українському суспільстві відбуваються реформи в суспільному, економічному, політичному житті, що детермінують особливу увагу до виховання людини-громадянина. Характеристиками громадянського суспільства є вільне волевиявлення громадян, повага до прав людини, гуманізація взаємин, демократична консолідація, толерантність, реалізація власних інтересів, соціальна активність, протидія розвитку тоталітарних тенденцій, запобігання конфліктам, стимулювання державних інституцій до виконання своїх обов'язків перед громадянами тощо. Тому актуальним завданням сучасної освіти і виховання в Україні є створення умов для формування особистості, для якої демократичне громадянське суспільство

є сприятливим осередком розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих і суспільних інтересів. Це може забезпечити тільки система громадянської освіти, що має на меті підготовку молоді до активної участі в житті демократичного суспільства і формування її громадянської компетентності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових і методичних джерел із питань громадянської освіти і виховання засвідчує наявність досліджень його різних аспектів, які обґрунтовано у працях І. Беха, М. Боришевського, С. Гончаренка, І. Зязюна, М. Євтуха, В. Кременя, В. Кузя, М. Сметанського, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, М. Ярмаченка. Історію становлення та розвитку громадянського виховання досліджували Т. Завго-

родня, П. Ігнатенко, Л. Крицька, І. Кучинська, М. Прищак, Б. Ступарик; теоретичні засади формування громадянської культури учнів загальноосвітнього навчального закладу вивчали Р. Арцишевський, Н. Дерев'янка, В. Іванчук, О. Пометун, М. Шимановський; створення методики громадянського виховання – Л. Архипенко, Ю. Завалевський, Т. Єлагіна, П. Кендзьор, А. Молчанова, К. Чорна; формуванням громадянських якостей особистості в умовах полікультурного суспільства цікавилися М. Рудь, Г. Філіпчук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Існуючі напрацювання не відображають цілісно, на основі комплексного підходу положення щодо організаційних засад, конструювання змісту, форм його реалізації та методів і технологій громадянського виховання. Вирішенню проблеми формування громадянської компетентності молоді сприятиме системний підхід і об'єднання зусиль на різних рівнях: Міністерства освіти і науки України; підготовки вчителів та післядипломної педагогічної освіти; освітніх закладів; громадських організацій, засобів масової інформації тощо.

Мета статті – дослідження стану громадянської освіти в Україні, визначення чинників, що сприяють формуванню громадянської компетентності молоді.

Виклад основного матеріалу. В. Кремень зазначає, що необхідна умова засвоєння індивідом цінностей громадянського суспільства – формування його позитивної психологічної настанови через зміни в системі освіти, які зводяться до намагання трансформувати цю систему, адаптувати її до потреб суверенної держави й інтегрувати в міжнародне освітнє середовище [9].

Стратегія державної політики в цій важливій сфері повинна включати систему заходів, спрямованих на виховання національно свідомого громадянина. Тому освіта, як зауважує І. Курас, набуває сьогодні особливого значення і визначається як один із чинників формування політичної культури громадян України [10]. Зокрема, у проєкті Концепції громадянської освіти в Україні підкреслено, що громадянська освіта є складною динамічною системою, яка поєднує:

- громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави;

- громадянські уміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань;

- громадянські чесноти – норми, настанови, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства [8].

Основні засади та принципи функціонування громадянської освіти викладено в ухваленій

у 2010 р. Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, де визначено базові поняття й описано рекомендований інструментарій для практичної реалізації громадянської освіти [15]. Нормативною базою для впровадження громадянської освіти стали закони України «Про освіту» (2017 р.) та «Про загальну середню освіту» (1999 р.), які містять загальні положення щодо ролі освіти у вихованні громадянина [3; 4]. У Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) задекларовано формування особистості шляхом утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності [5]. У Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.) підкреслюється значення освіти для формування цінностей громадянського суспільства, а також необхідність виходити за межі національного громадянства і виховувати в молоді відчуття приналежності до європейської та світової цивілізації [11]. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр. визначає стратегічні напрями та завдання цього процесу, зокрема включення до навчальних програм закладів загальної, професійно-технічної, вищої освіти курсів і тем із питань розвитку громадянського суспільства [12]. Особливістю завдань громадянської освіти в основній школі, як зазначено в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.), є створення умов для всебічного розвитку особистості, формування в учнів активної соціальної та громадянської позиції [1].

Особливо потрібно зазначити ухвалення Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015 р.), де задекларовано, що серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальні патріотичне, громадянське виховання, які відповідають нагальним вимогам і викликам сучасності [13]. Метою розроблення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 рр. стало створення сприятливих умов для розвитку і самореалізації української молоді, формування її громадянської позиції та національно-патріотичної свідомості [7]. З метою впровадження системи громадянської освіти опубліковано експериментальні підручники, розроблені Всеукраїнською асоціацією вчителів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба»: «Ми – громадяни України», «Мистецтво жити у громаді», «Вчимося бути громадянами», «Вчимося обирати», «Живемо за правилами» [2].

В аналітичному звіті про сучасний стан громадянської освіти в Україні (атори І. Іванюк, О. Овчарук, А. Терещенко) розглядаються два варіанти моделей громадянської освіти: громадянська

освіта має реалізовуватись через окремих навчальний предмет або через комплекс заходів. Існує декілька видів їх поєднання:

– перший комплекс заходів передбачає поєднання окремого навчального предмета, міжпредметних зв'язків і позакласної роботи у старших класах;

– другий комплекс поєднує окремих обов'язковий навчальний предмет і позакласну роботу протягом усього періоду навчання;

– третій комплекс заходів передбачає міжпредметний підхід (на модульній основі) та поза-шкільне виховання [14].

Проте Л. Мельничук зазначає, що жодна з названих моделей не є універсальною, оптимальність виховного процесу досягається через комплексне і системне застосування всіх означених форм і методів. Тобто громадянська освіта має забезпечуватись поєднанням окремих навчальних курсів і дисциплін, міжпредметних зв'язків, інтегрування елементів громадянської освіти та виховання у зміст сучасних шкільних предметів; організацією позакласної та позашкільної роботи, демократизацією шкільного життя, запровадженням системи учнівського самоврядування протягом усього періоду навчання [16]. Чимало проєктів у сфері дослідження громадянської свідомості та підвищення ефективності громадянської освіти проводяться за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» («Громадянська освіта в Україні: рівень ефективності взаємодії вищої, середньої школи та неформальної освіти»), недержавних організацій («Мережа громадянської освіти», який реалізовувався Радою міжнародних досліджень та обмінів (IREX), «Впровадження інноваційних технологій у громадянську освіту» громадської організації «Центр демократичного лідерства») [6].

Дослідження стану громадянської освіти дають підстави для висновку про те, що існує декілька основних чинників, які гальмують її розвиток. Це стосується підходів до розуміння сутності громадянської освіти. В одних концептуально-програмних документах акцент робиться на правовій освіті, в інших громадянську освіту розглядають як патріотичне виховання, як засіб формування в особистості демократичних цінностей. Проте, на нашу думку, громадянська освіта не повинна обмежуватися компетенцією шкіл, поза-шкільних навчальних закладів, органів управління освітою. Коло громадянської освіти потрібно розглядати набагато ширше – у нього необхідно включати також інституції неформальної, інформальної освіти та соціального виховання. Для розбудови демократичної, соціально-правової держави велике значення має посилення уваги до громадянської освіти і виховання та її забезпечення на всіх рівнях:

– на рівні Міністерства освіти і науки України – забезпечення відповідними фінансовими та людськими ресурсами, створення центрів, баз даних, мережі підвищення кваліфікації й обміну досвідом. Міністерству освіти і науки України, Національній академії педагогічних наук України спільно з учителями-практиками та громадськими організаціями необхідно розробити проєкт нової Концепції громадянської освіти, організувати перегляд чинних стандартів, програм і навчально-методичного забезпечення громадянської освіти; проведення досліджень щодо змісту, форм і методів системного впровадження громадянської освіти, а також моніторингу й оцінки її ефективності. Важлива співпраця з міжнародними та вітчизняними організаціями, що мають досвід запровадження громадянської освіти;

– на рівні підготовки вчителів та післядипломної педагогічної освіти – доцільно створити спецкурси із громадянської освіти в системі підготовки майбутніх учителів, запровадити громадянськознавчу тематику у практику виконання студентами курсових і дипломних робіт; вивчити питання про доцільність започаткування в педагогічних вузах нової спеціальності «Громадянська освіта»; запровадити програми підготовки та підвищення кваліфікації із громадянської освіти всіх категорій учителів;

– на рівні освітніх закладів – учитель має поважати людську гідність учня, заохочувати створення дієвих органів учнівського самоврядування; в освітньому процесі перевага має бути віддана активним методам, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципах багатосторонньої взаємодії. Також необхідно залучити до співпраці зі школою батьків, культивувати серед них демократичні цінності та традиції;

– на рівні громадських організацій, засобів масової інформації – лобювання інтересів освітян завдяки співпраці громадських організацій і Міністерства освіти і науки України за підтримки батьків, шкільних громад, засобів масової інформації у здійсненні проєктів із громадянської освіти. Засоби масової інформації мають привертати увагу до проблем громадянського суспільства та громадянської освіти, організовуючи дискусії у пресі щодо освіти громадянина, демократизації системи освіти на всіх рівнях.

Висновки. Отже, накопичено певний позитивний досвід запровадження громадянської освіти в Україні, який є підґрунтям для подальшого її вдосконалення й успішного розвитку. Модернізація української освітньої системи відповідно до європейських стандартів, створення системи неперервної громадянської освіти є необхідними умовами зміцнення демократії та прискорення економічного зростання нашої держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України*. Київ : Педагогічна преса, 2012. № № 4–5.
2. Жадько О. Роль громадянської освіти як вимога сучасності. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2008. № 22. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_ttmniv/2008_22/09.html.
3. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145–VIII. *Голос України*. 2017. № № 178–179.
4. Про загальну середню освіту : Закон України від 13 травня 1999 р. № 651–XIV, зі змінами від 6 вересня 2011 р. № 3701–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
5. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556–VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 27.09.2019).
6. Іванов М. Політична та громадянська освіта як важливі засоби реалізації демократичного потенціалу виборчого процесу в сучасній Україні. *Політичні науки*. 2005. № 27. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2006/40-27-3.pdf>.
7. Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 рр. : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-p>.
8. Концепція громадянської освіти в Україні : проект. URL: <http://osvita.khpg.org/index.php?id=976003974>.
9. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. *Проблеми суспільної трансформації* : навчальний посібник. Київ: Видавн. центр «Друк», 1999. 448 с.
10. Курас І. Державна етнонаціональна політика в умовах становлення відкритого суспільства. *Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі?* : збірник. Київ : ІПіЕНД, 2002. С. 3–12.
11. Національна доктрина розвитку освіти в Україні : Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
12. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр. : Указ Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>.
13. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та Методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : наказ М-ва освіти і науки України від 16 червня 2015 р. № 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15>.
14. Іванюк І., Овчарук О., Терещенко А. Сучасний стан громадянської освіти в Україні : аналітичний звіт. Київ, 2013. 104 с. URL: http://lib.iitta.gov.ua/844/1/civic_education.pdf.
15. Хартия Совета Европы о воспитании демократической гражданственности и образовании в области прав человека. URL: <https://rm.coe.int/16804884cf>.
16. Мельничук Л. Зміст, форми та методи формування громадянської позиції молодших школярів. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Ppog_2013_1_13.pdf.